ТЪГИТЕ НА БЪЛГАРИЯ

ИВАН ВАЗОВ

Иван Вазов

Тъгите на България

На България

На теб, Българио свещенна,
покланям песни си сега.
На твойте рани, кръв безценна,
на твойта жалост и тъга,
на твойте сълзи и въздишки,
на твойте страсти и тегло
и на венеца мъченишки,
кой грей на твоето чело.

Прокуден тука на чужбина,
далеч от твоите гори,
сърцето ми сега проклина
тирана, който те мори.

Прийми тез песни, майко мила,
отйек на жалостний ти зов
и плод на сладката любов,
с коя душа ми си пълнила;
прийми тез песни, пълни с гнев,
кат вихъра, що пей по друма,
ту жални, кат шумът на Струма
и като горския напев.

О, майко, аз видях тиранът,
като ръцете си вапца
в кръвта на твоите деца
и чух как плачеше Балканът
и твойте сини небеса!

Но през червените порои,
що ти проля във таз борба,
аз видя дните ясни твои
на твойта бъдеща съдба.

Дано таз вяра, туй мечтанье
не се разбие в някой брег
и твоя зов да не остане

като в пустинята без ек.

30 ноември 1876

Чуйш ли гръмът при Морава?…

Чуйш ли гръмът при Морава?
Чуйш ли бойната тръба?
Там Черняев поразява
турците в кървава борба!

И при Урал, и при Нева,
и при Кавказ, и при Дон
руско сърце закипева,
тръпне руски небосклон!

И мужика прост, и князът
от колиба, от палат
през земи широки газат,
тичат весело на рат.

И богатият помага
за идеята света,
и вдовицата полага
най-подирня си лепта.

Син прощава се с баща си,
щерка с майка, брат със брат.
И казакът от жена си
сабята поима с яд.

И на бойните полета,
верни на един завет,
в град куршуми и гюллета
летят яростно напред.

1 септември 1876

Жалбите на майките

И жените ме спираха да ми разказват тъгите си. Те плачеха и се удряха в гърдите, а аз не можех никак да им помогна.

Мак Гахан

I

Чужденецо милостиви,
бог ли те прати при нас,
наште мъки зли, горчиви
да ти кажем в тоя час?

Виж ти нашите неволи,
как лейм сълзи като град,
как сме болни, как сме голи,
как умираме от глад!

Аз бях майка с три дечица
като ангели наглед,
имах щерка хубавица,
мила като майски цвет.

Имах къща, имах стреха,
тих прекарвахме живот,
трудът беше ми утеха
и децата ми — имот.

Но дойдоха зли душмани!
Чужденецо, аз видях
тук децата си изклани
и дома си в дим и прах.

И останах да чернея
тук без хляб и без въртоп,
и се чудя как живея
в този свят, тоз черен гроб!

II

Ти дойде да ни обидиш
(харен гледаш се човек),
ох, тез рани, що ги видиш,
имат ли, кажи ми, лек?

Чужденецо, обади ми
нейде мислят ли за нас?
Ох, това, що тук търпиме,
има ли го и по вас?

Кой дойде да обезчести
челядта ви там пред вас,
да отрови, озлочести
живота ви в един час?

Имал ли си щерка млада
и която ти видя
в кръв обляна като пада?…
Имал ли си ти деца?

Дали нявга ги изгуби,
както ги изгубих аз?
Знайш ли как се мъчи, скуби
майчинто сърце у нас?

Има ли и там да палят,
да убиват, да пленят,
черкви божии да калят
и селата да горят?

Болни в гроба да заравят,
старци живи да пекат,
трудни майки да разпарят,
та деца им да секат?

И по вашите чужбини
мъка има ли такваз?
Чужденецо, обади ни
турци има ли по вас?

Политика

I

„Падна тиранът! Падна султана!
Свалихме веке Абдул Азиза —
и на престола Мурад възлиза:
епоха светла за нас настана!“

Тъй викат днеска кат побесняли
паши, везири, софти, журнали,
що са до вчера кокал глозгали
и на тирана песни са пяли.

И дипломати с тържество крякат:
„Турция вече напред отива!“
Вредом празнуват и ръце пляскат.
А България кръв я облива.

II

И Мурад Пети ведно с Митхадът —
единът гламав, другий джелатин —
нови реформи, фермани вадят,
за да подпират тронът разклатен.

„Всички сте равни — Мурад казува, —
българи, турци все едно значат:
българи имат право да плачат:
искам раята днес да добрува.“

Зли подигравки!… Лъжи гнуснави!
Светли надежди пълнят Европа.
Андраши вика: „Болний оздрави!“
Дерби от радост скача и тропа.

Турско да цъфне всички залягат,
кроят реформи и конституций,
пращат черкези, башибозуци
по-скоро тамо да ги прилагат.

А България в черно чернило
богу се моли, цял свят проклина!
В пламен, в тъмница и на бесило
и под нож остър чада й гинат.

1876, юни 12

Към Европа

Сега, кат Емус стари от страх се цял потресе,
и турската свирепост премина секи край,
и ужас, възмущенье по целий свят пронесе —
попитал бих Европа веч може ли да трай?

Тя верува ли още, че тоз народ омразен,
научен кръв да пие, и с пот да се кърми,
от дивите пустини тук нявга дотътразен,
ще може да напредне, да се опитоми?

Попитал бих я ази възможно ли е вече
след тия страшни зверства да вярва пак сега,
че тигърът ще нявга да се очеловечи,
че брат ще да ти бъде тоз, който е ага?

Ще може ли раята да найде състраданье,
раята, що работи, оре и се поти,
от тия паразити, аги, кадий, тирани,
хайдути и черкези, дервиши и софти?

Но Боже! Що съглеждам? Европа се заклина
тиранина да пази и бича на света,
и милост християнска в душата й застина,
и смей се безпощадно над нашите тегла!

И дума, като мисли за плячка само тлъста:
„Хасан е нам потребен, нам требува мирът“.
И гледа как Коранът безчести, тъпче кръста,
и милиони души как в робството пищът!

Какво? Дали грехът ни сѐ йоще не изплати
и с нашта кръв и сълзи ще правят вечно пир?
Дал тряба да сме роби мирът да се не клати?
О, с толкова ли жертви?!… Проклет да е тоз мир!
……………………………….

С тиран борба почнахме усилна и велика,
и кат един потънал във бурний океан,
вам цял народ съсипан отчаяно ви вика:
„Европо! Дай ръка си — и аз съм отърван!“

Дали бедите наши би радвали Европа?

И наший вопъл жален ще би приятен ней!
О, доста е да викне, о само да потропа,
та бледний полумесец завчас да потъмней!

Да, тоз трон обезславен и кървав, и коварен,
от бурите разклатен и в блудството изгнил,
тоз трон — скелет бездушен и с клетви претоварен,
от най-нищожний удар на прах се би сторил!

О, европейци, вий живейте на свобода,
не като нас под иго във този край проклет,
де грозните убийства станали са на мода,
и жертвите от нази, що падат, са безчет;

о, европейци, вие не сте кат нас злочести!
В домът си не видяхте зъл варварин такъв,
кой вашта челяд мила без страх да обезчести,
да ви удави в сълзи, да ви обагри с кръв!

Я вижте как страдайме, в какъв огън, премежди…
Как падат наште майки и как бащи ни мрат,
как гинат на бесило нам скъпите надежди,
моми ни как се робят ил в пламъка горят!

Нали били сте друг път и вий в такваз несгода?
И за свобода лели сте кървави реки?
Нали и днес високо сѐ викате: свобода!
А що към нас са ледни тъй вашите души?

О, срам за нашът век е така да се остават
Мильони християни, родени за прогрес,
На варварите жертва и за напред да стават,
о, срам е на Босфора да влада турчин днес.

О, доста е бесняло туй азиятско племе
във таз земя прекрасна, която разори,
сега е ред на роба местѝ му да завземе,
та щастие, най-после, и там да се вцари!

1876, юлий 17.

Триумфът на турчина

A notre rage ainsi rien ne s’opposa.
Psara n’est pluis. Dieu vient de l’effacer.
Sur ses débris le vain qanqueur qui se repose
Rêve le sang qu’ll lui reste à verser.

(Psara, Beranger)

С кръв гяурска утолихме
Жаждата си, ей Аллах!
Ний душмана поразихме,
И байрака си побихме
Върху неговия прах!

С името на Мохамеда
Мръсния стъпкàхме кръст!
Ей Аллах! Каква победа!
Черна кръв се вредом гледа,
Знак на страшната ни мъст!

Българи! О сган робове!
Смърт ли вий креехте нам?
Тъй ли чупите окови?
Тъй ли вдигате ножове
Срещу славния Ислям?!

Вижте, как ви зле измачка
Вас пророковият гняв!
Сичко ваше нам е плячка,
А момите ви — играчка
На добишкия ни кеф!

Ваште хубави градища
Днес са страшен пущинак,
И въз техни пепелища
Гарваните грачат! Вижте
Перущица и Батак!

Вий сте жертви поругани
И оставени на нас,
И от наште ятагани
Кой ще смей да ви отбрани?
Кой ще се смили за вас?

Ей Аллах! Каква победа!
Цапаме в гяурска кръв.
Пущинак се вредом гледа
И гяурските му чеда
Дразнят ни със нова стръв.

Скоро сичко ще се свърши!
Сичко ще да стане прах!
Ножът сичко ще довърши —
И огънят ще избърши
И последний знак от тях?

А Русия?!… От години
Враг е наш непримирим!
Нека днес сеир да чини —
В нейни братя и роднини
Как ще да я поразим!

1876, юлий 30

Дизраели

„В България клане и сеч! —
вестяват някои газети,
но аз ви давам честна реч,
че туй са клевети, навети:
отдавна ние знаем веч
журналите какво са цвете.

Лъжа е чиста, уж че там
секат народа без пощада,
че от три месеца насам
май много от ножа пада!
От Елиота[1] точно знам:
въз Портата е туй набяда!

Не крия тук, че има (ах!)
и две-три села изгоряли,
но турци да бедим е грях,
че туй да сторят са желали:
знам точно, че огъня в тях
сами са българите туряли!

А за жените? Може, да…
към тях са слаби османлийте;
но и журналите всегда
държат за капитал лъжите
и тез безброй моми, деца
в колоните им са убити!“

Тъй нагло лордът с хладен вид
министерската реч си каза —
и тих, циничен, зверовит,
блъвна си страшната омраза
към нас и лъжейки без стид,
очите на света замаза.

Но, о, афронт! На туй протест
от хиляди места се дава
и после таз гръмовна вест
лъжлив пред цял свят лордът става.
О, Английо, защо ли днес
бездушен жид те управлява?

1876, август

На лирата ми

Готвех се вече глас да издигна,
весело, гордо песен да викна,
мъчно ми стана все да ридая,
време за слава, мислех, настая.

Мислех, но горко, лиро любезна!
Бъдеще златно кат сън изчезна,
братската кръв бе всуе проляна,
жалост горчива покри Балкана.

Огнен възторг се бърже попари,
върлий тиранин грозно удари,
около нази зрелище гробно,
тежки вериги дрънкат по-злобно.

Робство, пак робство! Няма свобода!
Рани дълбоки мъчат народа,
облак се вие още по-мрачен,
о, лиро моя, нека да плачем!

Да плачем, както ний сме плакали!
Нали днес всичко окол нас жали?
Полето съхне, Балкана вене,
Янтра въздиша, Марица стене.
....

Не, не загина всяка надежда!
В мене живее вяра гореща!
Тя ми придава тез чувства буйни,
тя сгрява, лиро, твоите струни.

Вярвам, да, вярвам, че зарад наз
дни по-честити съдбата пази.
Скоро яремът ще се разбие,
светата правда пак ще надвие!

Таз кръв невинна, тамо проляна,
ще се издигне върху тирана,
в ярост и буря, в пламен и мълний
потоп ще стане да го погълне!

Тез майки клети, зверски разпрани,

тез деца дребни, грозно изклани,
тез момци храбри, тез мъченици:
там на бесило или в тъмници;

тез моми жални, ангели красни,
в пламък умрели, в мъки ужасни.
Тез клетви, сълзи, вопли народа —
ще родят, вярвам, нашта свобода.

1876, юли

Сабята на Абдул Керим паша

Дерзайте, вий, мръсници, във пътя на позора!
Правете вие дружба и братство, и любов,
С тез варвари жестоки, що напусто се борат
Против светата правда и кръста свят Христов.

Славете ги безсрамно и пейте гръмогласно!
Цалувайте, любете прогнилият Осман.
Веч сяко честно сърце потърси се ужасно
От тоя смрад несносен на вашия тамян.

Дерзайте! Тоз век беден, осъден е да види
Все, що е най-омразно, чудовищно и зло:
Един злодей да вдига от кости пирамиди,
А друг — да слага венци на негово чело.

Вий, варвари безсрамни, вий, кърлежи вонещи,
Които сте се впили в славянската снага!
Вий хуни, вий вандали! Вий бухали зловещи!
Вий зверове! Проклети да бъдете сега!

Дано тоз плач и вопли, до Бога що отиват,
И тез клетви люти от толкова души,
И тез порои кърви, които се проливат,
Да паднат в вид на мълнии въз вашите глави.

Дано тоз удар, с който Всевишний да покаже
И своя гняв ужасен, и свойта страшна власт,
Това проклето племе сега ще да помаже: —
Дано тоз удар страшен да падне и на вас!

1876

Сабята му е поднесена от маджарските студенти след победата над Сърбия.

Горко, пилци, вам!

(По Виктор Хюго)

Женската? Умряла.
Мъжката къде й?
Котка я хванала,
костите гризе й.
А пилците бедни
кой ще ги погледне?
    Не знам.
Горко, пилци, вам!

Без овчар, без куче
стадото стои,
вълкът кръв да смуче
тамо се върти.
Кой ще да закрили
агънцата мили?
    Не знам.
Горко, горко тям!

Майката убита,
обесен мъжът,
в къща мразовита
децата реват.
Кой ще се накани,
за да ги нахрани?
    Не знам.
Горко, дяца, вам!

Мъртъв е юнакът,
левът е без мощ,
изново читакът
точи своя нож.
Ами кой ще стане
робите да брани?
    Не знам.
Горко, братя, вам!

2 декември 1876

Т. Каблешкову

О, Каблешков[2], загина!
Загина гордо ти!
Огънят ти изстина,
земята с теб зарина
надежди най-свети.

Сърце ми още пази.
приятелю злочест,
тез думи, що тогази
със жар каза, и ази
ги слушам като днес:

„Ох, брате! Зло е време!
Народът е убит,
не мисли той да снеме
това проклето бреме
от своя врат притрит.

Заклех се да се трудя
и до последен час
духа му да разбудя
и искрата да гудя
за бунта между нас.

И знам, че ще страдая
за таз висока цел,
но всичко ще изтрая
и няма да се кая
за тежкия си дел.

Но ак’ по участ люта,
че роб ще съм, съзра,
то в същата минута
по примера на Брута
свободен ще умра!“

Ти радост, мир, угода
не знайше оттогаз,
ти плачеше с народа
и бунт зарад свобода
приготвяше у нас.

Настана ден Гергьовден!
Сънят ти оживя:
пламна гневът народен
и пряпорец свободен
в Балкана се развя.

Но в битките с вразите
не те намери смърт,
ни тамо в планините,
нито под съсипните
на бащиний ти кът.

Отруден, окървавен,
с разбиено сърце,
за левът обезславен
ти падна, с яд удавен,
роб в турските ръце.

Горкана! И когато
изваден бе на съд,
със ярост във душата
ти като Караджата
ревеше на врагът:

„Сган тигрове проклети,
презирам вашия бяс!
Бесете и колете
и с кръв се утолете,
но близо й вашия час!

Ще умра аз, тирани,
как братята ми мрат!
Покрити с люти рани,
с вериги оковани —
не е ни мил светът!

Но дор сме ний в гробове,
души ни ще родят
безброй юнаци нови,
кат нази все готови
на вас да отмъстят!“

И да им не оставяш
но-друга радост тям,
ханджар един долавяш,

в гърди си го ударяш
и падаш мъртъв там.
……………

……………
О, душо благородна!
Горка бе твойта смърт;
но тя не бе безплодна;
идеята свободна
възкръсна тоя път.

И колко ощ безбройни
момци в тоз бунт свиреп,
на таз идея войни,
разпалени, достойни,
изгубихме кат теб!

О, Каблешков, загина!
Загина гордо ти:
огънят ти застина,
земята с теб зарина
надежди най-свети!

2 юли 1876

Завърналий се доброволец от Сърбия

Ах, недейте ме презира,
в бедността ми няма срам,
милост не дойдох да диря,
нито тягост да съм вам.

Не затуй оставих ази
наште красни планини!
Не затуй кракът ми гази
тия чуждите страни.

Но за бащините рани
отмъщение дирих
и с народните тирани
в Сърбия се аз борих!

Но кат мойте други братя
не паднах при Гредетин
и останах жив — да патя
срам и жалост тук един:

да се скитам по чужбина
дрипав, гол и непознат
и безславно да загина
тук от болест и от глад.

Ах, недейте ме презира!
Аз съм честен човек;
за душа ми няма мира,
за скръбта ми няма лек.

Помня аз деня, когато
изведнъж сирак остах
и на татка си снагата
кървава пред мен видях.

И котлите аз продадох,
та го в гроба закопах;
тогаз клетва богу дадох,
тогаз на бой полетях!

Но душманин още тъпче
нашта земя, наший кръст:

ох, гладът ме тъй не мъчи,
както жаждата за мъст!

Подъл ли е българският народ

Стихотворението е написано по повод крайно оскърбителния език на сръбските вестници към нашите доброволци в Сърбия и към българите изобщо през Сръбско-турската войнана 1876 г. Това раздражение, извикано от неуспехите на сръбското оръжие и от шовинизма на известни сръбски кръгове, се почувствува много тежко от емиграцията ни в Румъния и събуди скръб и силно негодувание, отзвук на които са тия стихове. Искрен привърженик на идеята за сръбско-българско братство, аз ги считам като израз на едно преходно възбуждениеи ги поместих тука като характерни за настроенията в оня исторически момент. (Авторът)

Ох, тежка става съдбата наша!
Да пийм имало горчива чаша!

Не, не, мълчанье не трябва вече,
в гърди ми ядно кръвта затече…
Но що да правя! Какво да чиня?
Дали за клетви и аз да зина?

Не, не, не бива! Не е днес време
борба несвясна да се поеме…
Ох, тежка, зла е таз рана клета,
която бива от брат приета!

Народ сме ние, народ, кой страда,
а никой няма за нас пощада.
Обляни в кърви, от скръб убити,
въз нас се сипят слова сърдити:
„Мълчи ти, подло, нищожно племе,
на славска челяд си срам и бреме!“
Обида грозна! Отровни речи!
Тегла ни страшни за смях са вече!
Венеца търнов, що нас венчава,
венец за хули, за укор става.

О, Българийо! Ти, майко жална,
що снасяш мълком съдба фатална,
ти, що под иго си примирала,
и пет столетья душа си брала,
и толкоз жертви свети оплака,
и тоз час грозен, проклет дочака;
ти, мъченице злочеста, клета,
с позор покрита и с кръв облета,
с коса разстлана, със бузи бледни,

със плачещ поглед и с устни ледни,
която лея и възглашавам,
която любя и обожавам,
вдъхни ми днеска, одушеви ме,
да браня твойто свещено име!…

Да! Братя същи, да, братя родни,
от нас по-силни и по-свободни,
с вода възвряла ни днес поляха.
„Вий сте род долен — ни те казаха,
вий сте род долен и низко племе,
за смърт решено от много време;
от робство дълго сте веч изгнили
и кръв нечиста ври в ваште жили!
Не сте славяне, а стадо хора,
що в робство трае и мре в позора.“

И с тоя начин небратски, леден
ствариха удар въз нас последен!

Но, братя, стойте! О, не, недейте!
Въз наште рани нов яд не лейте.
Какъв грях тежък сторихме ние,
та тъй ни страшно кълнете вие?
Ний що сме друго, я помислете —
освен човеци нещастни, клети
и жертви бедни на турска ярост,
кои заслужват не гняв, а жалост!
Недейте туря тая зараза
на низка злоба, на зла омраза
между два братя еднакви, сродни.
Не сейте тия зърна злоплодни!
Каква ли полза за нази, братя,
от таз неправда, от тез проклятья?
Ако се в нази вгнезди раздорът,
скръбта е наша, а ваш позорът.
Но аз ви питам — на що роптайте?
Със кой народ се днес вий ругайте?
От кой народ се срамите вие,
та сте решили да се убие?
Не от тогоз ли, кой в път ви вкара,
кому дължите писмо и вяра?
От тоз народ ли, кой в старо време
бе слава, гордост на славско племе?
Дали не може със вас наравно

да се похвали с минало славно.
Но ако вий се гордейте главно
със Милутина и с крал Душана,
то той пък има юнак Карана
и Симеона, и Самуила,
и три Асеня — деди светила,
със памет славна, със памет мила. —

. . . .

Карпати голи! Поля дакийски!
Гори балкански, гори тракийски!
Ти, Черно, Бяло и Синьо море,
и ти, о, слънце, що грейш отгоре,
вий, паметници на вековете,
защита наша сега станете!
Петстотин годин вериги тежки!
Петстотин годин все сън мъртвешки!
Заря-надежда не бе остала,
над нас бе мрачност, под нас провала;
под два тирана жестоки, люти
търпяхме мълком беди нечути.
Ръка отнийде не се подаде
из тая пропаст да ни извади.
Стоехме ние на тоз свят бели,
а всякой знайше, че сме умрели,
или не знайше, че сме живели…

Но искра светла сред туй мъртвило
във дън сърце ни се беше скрила.
Под пепелта се жарът таеше.
И върху гробът живот цъфтеше.
Кръвта, що друг път била в деди ни,
и днеска гордо завря в гърди ни.
Идея чудна зарад свобода
възкръсна веке, изгря в народа.
Но що аз казвам?… Нас, нас обиждат!
Да ни представят за подли ищат!
Уви! Забвенье и мрак покриват
светите кости, що днес почиват
в полята славни, там във Елада[3],
и подвиг светъл нема награда.
И пак, когато от зла робия
да се избави скокна Сърбия,
какви юнаци от нашта рода

паднаха тамо зарад свобода!
От тяхно име, що мрак потули,
за нази само остаят хули.

Но що да ходя така далече
подпор да търся за мойте речи
и ответ славен на зли обиди?
Кръвта се още в Балкана види,
скалите още са почервени,
горите още са нажалени,
душите тамо и днеска бродят
на тез, що мряха зарад народът!
Хаджи Димитре, стани из гроба,
де падна мъртъв заради роба.
Повикай твойте момци отбрани,
кажи нам твойте дълбоки рани!
О, вий, долища, вий, пущинаци,
къде денахте таквиз юнаци?
Младежи буйни, сега станете
и ваща храброст сами явете!
И тез, които ви вас убиха,
с каква цена ви кръвта купиха?
Кажете колко паднаха турци
под ваший удар?
О, панагюрци!
Кой глас ви мощен на бунт повика?

О, Ботев храбри, душа велика!
Къде се скиташ с момците твои?
В кои долини? В кои усои?
Дали там, дето Витоша вене?
Ил там, де Янтра тревожно стене?[4]
Или ти падна във бой ужасен,
във кръв душманска лев оквасен,
с чело сърдито, с угроза люта?
Но де духът ти сега се лута?

Кои долини, кои балкани
той пълни днеска със плач, с стенанье?
Дали се вие над село родно,
де бистра Тъжа тъжи безплодно?
Де твойта майка тъй жално пела
и три години е сина клела?
Или печален и безнадежен
на връх Юмручал[5] — висок и снежен —

е той застанал и мълком гледа
как турчин губи балкански чеда?
Стани, о, Ботев, и разсърди се!
И ти, Балканьо! Я намръщи се
и с вихри, бури ведно ревнете
и гръмогласно така кажете:
народ, кой дава таквиз герои,
не подъл, низък, а храбър той е!
Езици лоши тогаз ще млъкнат,
клевети злобни ще в миг заглъхнат.

Младежи, братя! Къде вървите?
С такава жаркост къде летите?
Дали в Сърбия? Дали на боя,
де има лаври заради героя,
та там да паднат, о, братя прости,
и вашта младост, и ваште кости?
Аз знам, че с храброст сте род имотен,
че вий не знайте ни бяг срамотен,
ни страх, ни подлост във бой опасни
(куражът грей ви на чела ясни),
че ако вий се с куршум раните,
то не отзади, а все в гърдите;
аз знам що има да изтърпите,

че вместо братски да ви обнемат.
с горчиви думи ще ви приемат,
че без награда ще да останат
и ваште жертви, и… вашта памет.
Но смелост, братя, и с твърда вяра
вървете, дето дългът ви кара,
във братски подвиг вий дял вземете
и името ни от срам спасете!
Аз вам желая сполука славна
във таз ужасна борба неравна.
Дано делото велико, свето —
кое почнахте и за което
тез жертви стават, таз кръв се лее,
с успех най-бляскав да се венчее.

И скоро, знам аз, кат зрак небесни
светата правда ще пак да блесне,
ще се разкъсат интриги грозни,
ще се разкрият вси мрачни козни
и зли кроежи, и бедни чувства,

що гонят сляпо идея пуста,
и съд по-честен ще се направи
над тез, що днеска скръбта ги дави
и мълком слушат псувни гнуснави.

31 август 1876

Боят при Гредетин

На 16 септември 1876 в Сърбия

Гордей се, мой народе мрачни,
сълзите си отрий сега:
имал си синове юначни.
Гърми, о, Стара планина!

Марицо! Янтро! Вий, потоци,
менете в песен ваший стон!
Да пеят птички, водоскоци,
да пее целий небосклон!

За пръв път бистрата Морава
съзира горд, юнашки бой
и българинът там със слава
се бий и пада кат герой!

Той там яви, че за свобода
да умре винаги е пръв —
и тъй позора от народа
уми го с буйната си кръв!

Ах, вижте тез момци крилати
как тичат храбро към врагът
сред град куршуми и гранати,
сред гръм и прах, и дим и смърт.

О, слава вам, юнаци млади,
че вий умряхте с вик: напред!
Че никакви беди, прегради
не спряха вашия полет!

Вий паднахте с кураж и слава
във най-цветущата си връст,
вий паднахте с надежда здрава
в успеха на светия кръст.

Вий паднахте! Но не затъна
и вашта памет!… О, борци!
Смъртта отрано ви пожъна,
а вий пожънахте венци!

Учудена, Морава дума:
— Та кой бе този върл юнак?!
— Туй бяха внуците на Крума —
пришъпна й кървавият бряг!

20 септември 1876

При Морава

Гръм ли екне от небето,
буря страшна ли реве,
или пука се полето
при моравски брегове?

Не, но слени помежду си
всред огън и дим, и вик,
сърби, българи и руси
с турчин бъхтят се кръвник!

С мисъл ясна за свобода,
с вяра в братския съйъз,
там кръвта си три народа
леят под светия кръст.

Борят се! Борба опасна!
Гърди с гърди, меч със меч
и смъртта върлува бясна
в тоз убийствения сеч.

Облак тъмен се зададе —
сган поганци, вай, безчет!
Но славянски момци млади
викат яростно: напред!

Бой почна се безпощаден,
бой отчаян, бой сърдит:
тигър скача кръвожаден,
лъвът реве страховит.
………………

Утро. Лъскава, зората
се усмихва на възток.
Тихо шумоли гората
и там бистрия поток.

Върху ръта окървавен
стоят безброй телеса:
вчера бой е бил тук славен,
бой, изпълнен с чудеса.

Сърби, българи и руси

в кръв оквасени лежат
и разделят помежду си
една слава, една смърт.

И Вит, и Дон, и Морава
през далекий небосклон
поздравляват се тогава,
братски пращат си поклон!

Векът!

O, tempora, o, mores!

I

Млъкнете вие, бедни хвалители на века,
във който назовахте свободен человека:
млъкнете с вашта правда, свобода и прогрес,
безумия, с които глушихте ни до днес!
Със нас се не ругайте! От срам се зачервете.
Защо тоз век нищожен велик го вий зовете?
Дали, че в него няма ни робство, ни разврат?
Дали, че ни обсипва със мир и благодат?
Или… че днес изново епохата настана,
която бе видяла Атила, Тамерлана?

II

От Дунава до Охрид, до Бялото море —
един народ нещастен под тежко иго мре!
В гори, в поля, в колиби, в долини и балкани
днес видиш само ужас и чуйш едно риданье.
Навред тирани, тигри зли, лакоми за стръв.
И слабите убити, и робите във кръв!
Села иззапустели, градища разрушени,
развалини димещи и черкви осквернени.
И челяди безбройни без покрив и без хлеб,
кои от мраз треперят и мрат от глад свиреп.
Момците на бесила, девойките в хареми —
и плачове, и мъки, и ужаси големи!
....

Ах, вижте тая майка как плаче и пищи!
И стиска си детето на своите гърди
и от убийци грозни, от острите им саби
се мъчи да го брани със свойте ръце слаби.
И дор не пада мъртва под удари безчет,
не пуща от гърди си любимий си предмет.
Тогава те го грабват, на сабите натикват,
подмятат го нагоре и диво се провикват
и тъй като празнуват със кървавий си лов,
бесовски песни пеят и тичат за по-нов!
Но вижте таз девица разплакана и тези
обръжени, гнуснави, запенени черкези...
Как тя се моли, вика с уплашено лице
и тегли се да бяга от зверски им ръце.
....

Каква достойна гледка! Отпреде и отзади —
вред видиш мърши гнили и трупове грамади,
й членове човешки разсени без разбор —
останки страховити от тоя страшен мор.
На, тук ръка паднала, там мъничко краченце
или главичка руса на някое детенце;
а татък — в кал се валят оглозгани глави
и дрехи женски, гнили и лъскави коси...
(Това да се опише, ах, нивга не могло би!)
Тук майки с кръв залени, с разтворени утроби,
там старци се тръшнали при скълцани деца

и юноши зелени с прободени сърца…
А между тях се лутат рой врани, орли, псета
кат на една трапеза ужасна и проклета!
И до предел най-краен да стигне мерзостта,
убийците се кълчат, играят по кръвта!

III

Какъв е тоз век страшен? Какви са тез години,
в кои дела такива се вършат пред очи ни?
В кои тиранът волно играй с огън и с меч
и цял народ се треби чрез най-ужасен сеч?
Каква е таз Европа, с човещина прочута,
и зрителка спокойна на таз картина люта,
коя не ще да викне със глас неустрашим:
Махнете се, диваци! Не щем да ви търпим!
Но не!… Това не бива! В това се тя не меси,
че то не иде никак на нейни интереси
и тя желай да пази тоз стар и гнилий трон,
кой сявга е смущавал възточний небосклон.
За нея робът твар е по-долна и от скота,
когото пазят, милват, че той влече хомота;
че мрем или живеем — за нея все едно,
като че част не правим от нейното тело!
И наща борба люта със този род на злото,
петно на нашто време и срам на обществото,
в Европа не повдига ни скръб, ни жал, ни гнев —
ах, ний сме гладйатори, които й правят кеф!

IV

Да, взех да мисля вече, че принципи човешки
не са освен досадни измислици глупешки,
че правда, братство, обич — едни са басни тук,
че думата свобода е само празен звук,
че милостта е глупост, че господ е металът,
кому се всички кланят, боят и свещи палят,
че злото се не махва чрез никакъв способ,
че силний все тиран е и слабий все е роб;
че таз цивилизация, че това християнство
не са освен измама, лъжа и шарлатанство;
насилството е правда и мерзостта е слава,
че нищо си нагона под свода не менява:
змията все е люта и Каин — все кръвник —
и человекът все е човек до този миг!

V

Но, музо възмутена, спри таз присъда страшна!
Тя може би е права, а може би и гряшна.
При всичко, че е грозен и мрачен наший век,
но правдата във него не е досущ без ек.
С порои кръв оквасен и пълн с картини страшни,
с позор, разврат, кланета, войни, вражди всегдашни,
той, колкото да бъде чудовищен и чер,
на проблески от доблест все дава ни пример.
И ако съществуват на туй нещастно време
и гении на злото, и изверги големи,
каквито са например: зловещий Елиот[6],
Дизраели и Дерби — и всичкият им род
с кръвта Христова, който се някога накапа,
и ватиканский идол, чудовищний Рим-папа[7],
съюзник на Корана! — то има мъже днес,
венец на человека, на времето ни чест.
Тъй Ръсел благородни, на слабите бранител,
и славний Гарибалди, на робите любител,
които не един път вдигнаха своя глас,
ужасен за тирана и сладостен за нас;
Странгфорд и Брайт, и Гладстон, Фарлей, Хюго поетът
и други тям подобни, що кат лампади светят
във мрачината обща на деветнайстий век,
приятели и братя на страждущий човек.

VI

Но що е тоз век? Що е? Век чуден, в който злото
празнува и се бори победно със доброто,
епоха, що робството не може да търпи,
а пък тиран й трябва мирът да се крепи!
Противоречье!… Сцена на светли революций,
на мир, прогрес, свобода и на башибозуци!…
Де кръст и полумесец целуват се без срам,
де Пий на Мохамеда кади му тимиан,
де гръкът, син Канарев[8] и внук на Милтиада,
пече сами си братя под знака на Мурада,
де мравката се пази и волът се не бий,
а цял народ оставят тиран да го затрий!

12 септември 1876

На леди Странгфорд

В тежки часове, несгодни
За народа ни злочест,
Пълна с чувства благородни —
Идеш ни на помощ днес.
Идеш да дадеш утеха
На разбитите сърца,
На тез що са голи — дреха,
— Хляб на гладните деца.
С милост нежна във сърцето,
С дума блага на уста,
Балсам да лейш навред, дето
Се намира жалостта.
Чест на тебе, леди славна!
Милозлива, кат жена,
Ти по доблест нямаш равна,
По сърдечна добрина.
Да, че сичко ти оттласна:
Блясък, мир, живот такъв,
И дойде в страна нещастна,
Пълна с плач и дим, и кръв!
И на тоя що се вайка,
И утеха се избра,
На сирачетата — майка,
На вдовиците — сестра.

На Странгфорда наш делото
Ти пригърна го с любов,
Ти обади ни се в злото,
Чу печалния ни зов.
И като почете строго
Паметта на твой съпруг,
Ти обикна йощ по-много
Тези, що любил он тук.
Леди, той беше наш бранител,
Стълп на наште правдини;
Ти си ангел утешител
В най-злочестите ни дни!

Гостенко! Бъди честита!
В теб сюрмаха тоя път
Има помощ и защита —

Ти доказа на светът,
        Че във тоя век ужасни,
Век на подлост, злоба, срам,
Чувства светли и прекрасни
Греят йоще сам и там!
        Че ак някой сълзи рони,
Има кой да ги суши,
Че ак има зли демони,
Бдят и ангелски души.

Следвай подвига си красни!
Ах, разливай милостта!
И на хиляди нещастни
Ти услаждай горестта!
        Всички, що от мраз треперят,
Що гладуват, що търпат,
Ти направи да намерят
В тебе майка тоя път!
        И във всички хижи скромни,
И под секи беден свод
Да се слави, да се помни
Вечно името *Странгфорд*!

19 септемврий 1876

Лейди Странгфорд — Съпруга на горещия българолюбец Лорд Странгфорд, дошла в България след потъпкването на априлското въстание да раздава помощи на озлочестените българи.

Бунтът

(В памет на погиналите за свободата)

I

Загинахте отрано, о, мили братя мои,
под ударите злобни на нашата съдба;
но вий умряхте честно, умряхте кат герои
за вяра, за свобода в неравната борба.
    Надежди, пролет, младост — вий нищо не щадихте,
принесохте се жъртва за милия си род,
с кръвта си благородна земята оросихте,
която бе росена със сълзи и със пот.
    О, дни за памет вечна! О, страшно потресенье!
Кога помисли робът, убит, отчаян, клет,
че веч часа ударя за бунт, за отмъщенье,
и страх, възторг, надежди изпълниха навред!
    Кога на бой свещен повикахте народа,
народа с кръст натварен, в вериги окован
и кат дигнахте лъва и викахте: „Свобода!“ —
сблъскахте се геройски при стария Балкан!
    Каква бе тази ярост и тоз ентусиазъм!
След туй мълчанье глухо, такъва бурен глас!
Тиранът потрепера от ужас неизказан,
като злодей дочакал предсмъртния си час!
    Смая се цял свят, чу се: „България възстава!“
Гори, поля екнаха, зафана страшен бой:
Раковски се пробуди във гроба си тогава
и лют хаджи Димитър потърси меча свой!

II

Но де са ваште неми и жалостни гробове —
там, дето днес почива измъчений ви прах,
там, де смъртта жестока тък млади ви зарови,
защото я срещнахте — и гордо, и без страх?
Покрива ли ги мрамор, надписан с имена ви?
Окичват ли ги венци? Окичва ли ги чест?
И някой глас любезен услажда ли съня ви?
Прихожда ли там някой да рони сълзи днес?
Но що да питам вази? Да питам тез усои,
да питам тез полета, наквасени с кръвта,
да питам планините и бурните порои
и на селата пусти да питам пепелта!
Умряхте вие, братя, от удара кръвнишки!
Смаза ви на тирана свирепия топор;
и глад, и смърт, и рани, и венци мъченишки,
вий всичко днес приехте, освен един позор.

Русия!

I

Бях — малък аз, но още помня:
във стаята ни бедна, скромна
висеше образ завехтел
до божата света икона.
Над него имаше корона,
под него пък — двуглав орел[9].
И често майка ми тогази
ме вдигаше да видя ази
отблизо тоз лик свят и стар
и нежно думаше ми: „Чадо,
целуни тоя хубав дядо,
целуни *българския* цар!“
И оттогаз го аз обикнах.
Кога на възраст попристигнах,
от моя тейко аз узнах,
че руский цар родей се с нази,
че турците той гони, мрази,
че той ще ни спаси от тях.
Кога ни псуваше тиранът,
„Московци!“ — викаше ни с гняв.
Разбрах, че тейко беше прав.
И вярвах, че да ни отбранят,
ще хвъркнат бърже къмто нас,
все колчем плачехме със глас.

II

И тъй отрано с таз идея,
с таз вяра хванах да живея.
И чакам аз, за мъст готов,
и целият народ ми чака,
кога в теглото и във мрака
да чуем руский силен зов.

И чакаме… тъй както роба
на мъка си последний час,
тъй както Лазар чака в гроба
да чуй гласа на своя спас!

Навред, де чуват се въздишки,
де сълзи ронят се вдовишки,
де тежки железа дрънчат
и дето кървите течат,
и дето има мъченици,
и обезчестени девици,
и бедни, голи сироти,
и окървавени бащи,
и черкви, села развалени,
и пълни с кокали полени —
при Тунджа, Тимок и при Вит;
вред, дето робът жаловит
към север горестно поглежда,
вред, дето грей една надежда,
вред, дето пълно е с тъга,
навред, по всичка България,
една се дума чуй сега,
един стон, един глас: *Русия!*

III

Русия! Колко ни плени
туй име свято, родно, мило!
То в мрака бива нам светило,
надежда — в нашите злини!

То спомня ни, че ний кога сме
забравени от целий свет,
любов, що никога не гасне,
за нази бди с най-сладък свет.

Русия! Таз земя велика
по шир, по брой, по сила! Тя
с небето има си прилика
и само с руската душа!

Там, там молбите ни се чуват
и в днешния печален час
сърца все братски се вълнуват
осемдесет милйона с нас!

IV

О, скоро нам ще се протегне
могъща, силна, братска длан
и кръв поганска пак ще текне,
и пак ще гръмне стар Балкан!
Че царят волята си ясно
яви в свещената Москва
и през уста му едногласно
Русия цяла хортува:
„Решил съм, каже, да избавя
от робство братята ни днес.
Това дългът ми повелява,
това го иска руска чест.
Ще гледам с мирен начин ази
да стигна таз свещена цел,
но не сполуча ли — тогази
ще вдигна руският орел.
В такъва случай се надея,
че всяк от вас ще бъде пръв
за таз великата идея
да жертвува имот и кръв!“
И от далечната Камчатка,
дори до финските моря
една светкавица засвятка,
един разчу се вик: „Урра!“

V

О, здравствуй ти, Русийо мощна,
света трепна от твоя глас,
скокни, царице полунощна,
зовем те ний, ела при нас!
България сега те вика.
Часът настана: твой завет
и твойта мисия велика
да ги изпълниш в тоя свет!

Затуй си ти прочута, славна
и друга нямаш с тебе равна;
затуй обхващаш полусвет —
царства, народи, океани —
и нямаш изглед, край и чет;
затуй те бог до днес отбрани
от толкова беди, душмани;
затуй можа да съкрушиш
Мамая-хан и Бонапарта,
затуй врага си ти страшиш,
кога те гледа и на карта,
затуй зовеш се ти Света,
затуй те любим кат баща
и чакаме като Месия:
Затуй си ти Русия!

22 ноември 1876

Заточеници в Азия

Като гаснем, като чезнем,
Може скоро в гробен мраз
Неоплакани да слезнем:
Боже, забрави ни нас!

Забрави ни!… Но те просим,
България съжали,
И тоз кръст, що ние носим,
Ти от нея го свали.

Полет

Poetes sacres, echeveles, sublimes,
Allez et repandez vos ames sus les cimes.
Dans le desert pieux ou l'esprit se recueille,
Dans le bocage ombrageux qui tombe feuille a feuille.
V. Hugo

Да бягам веч оттука, печални ми са дните.
Челото ми увяхна от скърби ядовити,
от мъги, теготи.
Ех, всичко ми се види и пусто, и омразно,
от светло вдъхновенье сърцето ми е празно,
от пламенни мечти.

Отде да черпя сила и ново, живо чувство,
наоколо е подлост, престори и изкуство,
и яростен разврат.
Сърцата тук са пусти, лицата тук се пишат,
лицата носят маски, цветята не миришат,
цветята са от плат.

Ще бягам вече ази от тоя град коварен,
де взора ми не види ни изток лъчезарен,
ни горски върхове;
де страстите върлуват и егоизми диви
и де те окръжават приятели фалшиви
и подли врагове.

Веч искам мир да найда и всичко да забравя.
О, дайте ми свобода ил някоя дъбрава,
ил дол усамотен,
та тамо да подишам безгрижен и на воля,
с цветята ще приказвам, на бога ще се моля,
ще пея вдъхновен.

Ще пея, както бардът, кой скрит от поглед хорски
си пейше по скалите, при бреговете морски
и тоя мил напев,
и тия звуци чудни на лирата му сгряна
се сливаха с зефира, с шумът на океана
и с бурний горски рев.

О, планини свещени, о, вий, гори балкански,

вий, стари исполини, вий, зидове гигантски
под синий небосклон,
към вас сега духът ми стремително се носи,
към ваште глави снежни, де вий орел гнездо си
и духа аквилон!

Желал бих аз да хвръкна и къмто вас да дойда,
във вашите обятья, във вашата природа
със прелести безброй,
де изворите клочат из пъстрите морави,
де славеите пеят из тъмните дъбрави,
де царствува покой;

де здравец, смин и люляк в усоите миришат,
де елените припкат, зефирите въздишат
из гъстите гори;
де чуй се водопада, де злобата се губи,
де всичко се сговаря, целува и се люби:
врабци, листа, зари.

Де хубаво е зиме и чудно е на пролет;
де нравите са чисти, де плачат и се молят
разбитите сърца;
де птичките са волни, горите по-зелени,
небето по-светливо, момите по-засмени
от рози след дъжда;

де над скалите диви, що с молнийте се бият,
дене орли се носят, а нощем пък се вият
блудящите души;
де и в самите бури и дивости, и грубост
се крий очарованье, поезия и хубост
за нашите очи!

1876 г., Букурещ

Пролет

Сладко вече греят
пролетни зари,
миризми се леят
и зефири веят
в младите гори.

Реки зашумяват
в пресните треви,
животинки шават
и цветя подават
своите глави.

В гори шумни, гъсти
птичките цвърчат,
по пашите тлъсти
агънца чевръсти
блеят и търчат.

Пъстри пеперуди
лутат се навред;
мравката се труди,
пчелите кат луди
тичат зарад мед!

Щъркелът се връща
от чужди страни,
лястовичката съща
в ланската си къща
пак се настани.

Естеството цяло
веке се засмя;
всичко оживяло,
всичко е запяло —
небе и земя.

Върхът на Балкана
още се белей
в зимна си премяна:
там бучи бурана,
тамо мраз владей!

Но и в тез премежди
там, из буйний сняг,
цветя ще съзреш ти
кат наште надежди,
изникнали пак!

8 априлий 1877

Е добре, но ази гледам…

Е добре, но ази гледам —
честно сърце в теб не бий
и високо изповядам,
че изменник в теб се крий.

Ако наште мъки, рани
ти да беше споделил,
то към нашите тирани
толкоз нежен не би бил.

Ти не би викал: „Мълчете!
Тежкий забравете кръст,
мир със тигрите сторете
и с убийците — съйъз!“

Ти разбрал би, че потока
вечно кървав ще се лей
и че яма зла, дълбока
между тях и нази зей.

Че не може светлината
да живува със мракът,
нито правдата с лъжата,
нито агнето с вълкът;

нито ангела с мръсника,
ни юнака с гнилий труп,
нито роба със кръвника,
нито ние с турчин груб!

6 декември 1876

Пастирят

(На поп Т-ев)

Ти можеше мирен, спокоен да бъдеш,
дотам да не мислиш, далеч да не съдиш,
корав и безчувствен към чужда беда,
със каменно сърце и с ледна душа;
ти можеше, вместо да браниш народа,
да гледаш по-много за твойта угода,
канона да пазиш, вода да светиш,
да пееш, да ръсиш, да пиеш, да спиш.
Сирака, що плаче, скръбта, що се моли,
сюрмаха, що турчин ограби, оголи,
жената, що вайка на вратня ти там,
обляна във сълзи, покрита със срам;
момата, що силят туркиня да стане,
и брат ти, що гине от кървави рани,
и тез, що си дигат напразно гласът
да искат защита и правда, и съд;
и тия, що гният във влажна затворка,
не трябваше в тебе да имат подпорка,
когато ти сам си доволен, честит,
децата ти пълни, корема ти сит.
        Ти трябваше, колчем при съдника влязваш
не правда да дириш, а евет да казваш;
да пъдиш, презираш тоз, който е слаб,
на силний да бъдеш покорен и раб,
слуга на кир Жека, слуга на Хасана;
на корист нищожна, по страст неразбрана,
да предадеш даже най-храбрия син,
тъй както пред време стори друг един
със твоето расо и звание свято…[10]
По тоз мъдър начин, със тоя способ
ти щеше да бъдеш най-честният поп,
угоден на бога и прав пред агата. —

Не щях да те видя, както те видях
със вързани ръце, облян в пот и прах,
ругаян и каран от сган заптиета
кат най-лош престъпник, кат страшен комита.

Не щеше да гинеш в тъмницата днес,

удавен от скърби, бледен и злочест;
да мислиш, о, старче, с душа наранена,
как твоята челяд плаче нажалена,
да пъшкаш във мрака без мир и без сън,
от вериги стряскан, от техния звън;
да бъдеш измъчван, бит немилостиво,
да чуваш как псуват злобно, нечестиво
рода ти нещастен и твой сан, и бог,
ти може да имаш конец най-жесток!
Ти може да свършиш стари си години
във някои глухи, азийски пустини,
де толкова братя днес душа берът
ил нощем внезапно, чрез най-люта смрът
ти тук да издъхнеш в таз влажна мърчина,
тъй както умряха двата Миладина;
или най-подиря за тежкий си грях,
изложен на хули, на позор и смях,
да бъдеш кат Левски, дякона юначен,
мъченик народен, на въже прикачен!…

Но дързай, о, старче, носи; кръста твой!
Търпи всичко гордо за народа свой!
Както ти, и той е разбит, окървавен.
Наший подвиг става по-свят и по-славен,
когато еднакво с юноши, деца
страдат и се късат старчески сърца;
когато кръв ясна еднакво окваси
русата главичка и белите власи:
че венеца бива по-пълн с красота,
кога й свит от ружи и снежни цветя;
че топли молитви до бога п? стигат,
когато от мрачен затвор се издигат.

Октомври 1876

Последнята борба

I

За борба часът настана,
за последнята борба;
чуйте вече във Балкана
гърми бойната тръба.
Ей пет века, що теглихме,
но да теглим веч не щем:
ако роби се родихме,
волни ищем да умрем.
Хай под знамето народно
с враговете да се бийм,
дор отечество свободно
най-подиря придобийм!

II

С мъките си нашто племе
доста вълнува светът;
хай пък с подвизи големи
да се чуем този път!
    Зарад жертви дойде време,
дом, живот да не жалейм:
злато трябва л’? — Да дадеме!
Кръв ли трябва? — Да я лейм!
    Хай под знамето народно
с враговете да се бийм,
дор отечество свободно
най-подиря придобийм!

III

Смърт, огън, борба жестока,
нищо нас не ни страши,
че на робството ни срока,
видим, веке се свърши.
        Нека турчин да изпита
нашта ярост, нашта мощ:
орела е нам защита,
лева ще ни бъде вожд!
        Хай под знамето народно
с враговете да се бийм,
дор отечество свободно
най-подиря придобийм!

Информация за текста

[1] Английски посланик в Цариград през 1876 г.

[2] *Тодор Каблешков* — Образован момък, родом из Копривщица — и един от най-въодушевените апостоли преди бунта. (б.а.)

[3] Българите, взели участие в Заверата.

[4] По времето, когато се пишеше това, мътни слухове се носеха за Ботева, уж че бил жив и че се скитал с дружината си по тия места.

[5] Планински връх над Калофер.

[6] Тогавашният английски посланик-туркофил в Цариград, който се застъпяше за турците.

[7] Папата бе приветствувал султана за победата му над Сърбия.

[8] Канарис е един от главните воеводи гръцки през гръцката борба за независимост.

[9] Образът на императора Николай I.

[10] Поп Кръстю от Ловеч, който предаде Левски.